

BRANKA VIKIĆ - BELANČIĆ

ANTIČKO NASLJEĐE LUDBREGA

ANTIQUÉ HERITAGE OF LUDBREG

The article presents the results of systematic archaeological research-project in Ludbreg, carried out between 1969 and 1979. In this span of time, the antique settlement IOVIA - BOTIVO, which was urbanised and fortified with town - walls was found.

The remains of official buildings and residential dwellings, as well as fortification system, could be dated from the 1st to 4th C. A. D.

During the period of the Great Migration, in the 5th C. IOVIA-BOTIVO was destroyed.

Antičko naselje IOVIA-BOTIVO, poznato iz antičkih itinerara kao postaja na itinerarskom putu Poetovio-Mursa (Ptuj-Osijek),¹ pokazalo se kao značajan rimski arheološki lokalitet Gornje Panonije (Pannonia Superior).

Prilikom sustavnih sondiranja i iskopavanja na području Ludbrega tijekom deset terenskih kampanja (1968.-1979. god.) od strane antičara Arheološkog muzeja u Zagrebu² otkrilo se da se radi o rimskodobnom naselju, koje je kontinuirano trajalo nekoliko stoljeća rimskog carstva, odnosno 1.-4. st. p. kr.³ Međutim, u Ludbregu su prilikom spomenutih istraživanja nađeni i mnogo stariji tragovi života kao i mlađi, i to: nasebinski objekti iz razdoblja starijeg željeznog doba i ostaci naselja i utvrde iz srednjeg vijeka⁴.

Istraživački radovi provedeni su pretežno u južnom dijelu Ludbrega, odnosno u južnoj njegovoj jezgri, koja po svom obliku podsjeća na rasterrimskog kastruna (sl. 1).

Taj kompleks omeđuje župna crkva sa župnim dvorom, južni dio Trga žrtava Fašizma, Preradovićeve ulica, skretnošte rijeke Bednje do mosta, ulice A. Blažića, Kalnička i Vladimira Nazora. Međutim, zbog specifične situacije na terenu, koji je najvećim dijelom u privatnom posjedu, moglo se je samo sus-

1. Dio katastarskog plana Ludbrega s južnim nucleusom, koji podsjeća na raster rimskog logora.

1 Part of the plan of Ludbreg with a rectangular street grid, which could be reminiscent of a Roman camp.

tavno sondirati uz obvezu zatrpavanja sondi, nakon definitivne obrade i tehničkog i fotografskog snimanja. Jedino se moglo sustavno iskopavati na zemljištu Z. Domodžija u Preradovićevoj br. 24. i jedan dio iskopanog rimskog kupališta ostaviti otvorenim, nakon provedene zaštite i konzervacije.

Kako su već ranije, prilikom obrade okućnica, vrtova i livada, otkriveni slučajni nalazi rimskih natpisa, dijelova skulptura, arhitektonskih ulomaka, brončanih i željeznih predmeta, novca, keramike, stakla i dr.⁵, uz novija sustavna istraživanja sve se je više dopunjala povijesna slika ovog antičkog naselja, koje je zbog blizine Dravskog limesa imalo fortifikacijski karakter.

U rasponu od deset istraživačkih kampanja teren južnog nukleusa Ludbrega, a djelomično i srednjeg dijela do linije dvorca Bačana, ispitan je sa 45 sondi, osnovne veličine 6x2 m, koje su prema potrebi proširivane, manje ili znatnije⁶.

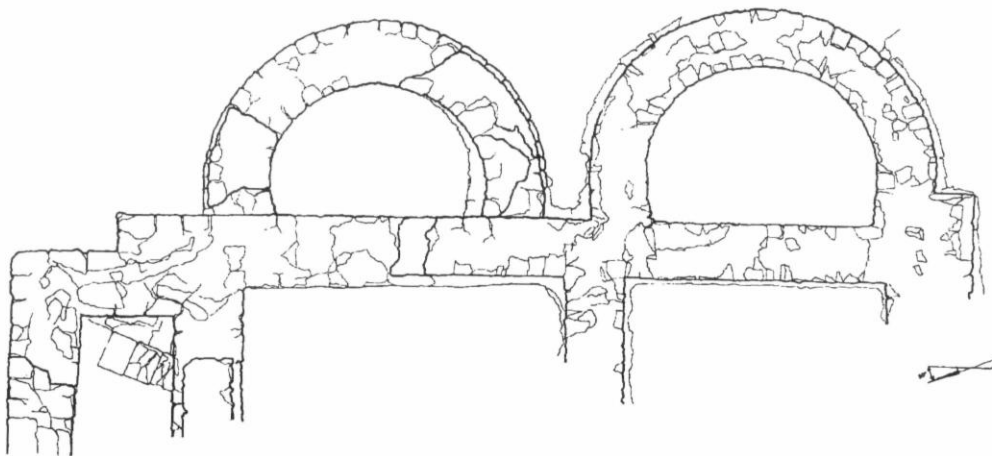
Stratigrafska situacija nije bila svugdje ujednačena, pa se u spomenutom južnom dijelu mogao pratiti kontinuitet života od prvog do kraja četvrtog stoljeća poslije Krista, dok u sondama izvan užeg areala Iovije, odnosno Sub-

2 Apsida ranocarskog bazena u sondi 3/68 (Preradovićeve 4.)
2 Arch of early-Imperial pool in the Sounding 3/68 (Preradovićeve str. 4.)

urbijumu, kulturni horizonti nisu bili jednako zastupljeni, ali se isticao srednjovjekovni i kasnoantički stratum.

Ranocarski kulturni horizont iz 1. st. i prve pol. 2. st. p. kr., najviše je stradao, a predstavljen je u slojevima od 1,60-2,40 m. Najčešće se javlja urušena zidna građa, paljevina, ostaci podova i podnih taraca, a ponekad i fragmenti

3 Plan rimskog kupališta u vrtu Somodži Z. (Preradovićeve 24)
3 Ground-plan of the Roman bath resort in Garden Somodži Z.

masivnog zida, te dosta sitnog arheološkog materijala. Najviše je zastupljena keramika, vrlo kvalitetne fature.

Iz tog ranog horizonta potječe masivna apsida s petom, otkrivena na dub. od 2 m u sondi 2/68 (Preradovićeve br. 4), zasad oslobođena u dužini od 3,80 m, dok joj je peta raspona 1,40 m. Građena je od pločastih kamenova, slaganih na redove, a vezivna i vanjska žbuka su vrlo fine fature. Pripada jednom kupališnom objektu. (sl. 2).

Tragova ranocarskih zidova i materijala našlo se u najdonjim slojevima sonde 3/68 i 5/68 (dvorište hotela Putnik), u sondi 4/69 (Kalnička 7), te u najnižim slojevima termalnog kompleksa u vrtu Somodži (Preradovićeve 24). Nalaz se sastoji od grafitirane keramike, dimljene i rane sigilate.

Nešto bogatiju sliku pružaju nam dijelovi javne arhitekture u središnjem dijelu južne jezgre Ludbrega, koja pretežno pripada srednjocarskom kulturnom horizontu iz druge pol. 2. st. i prve pol. 3. st. p. Kr., koji leži na dubini od 1,20 m do 1,60 m. Kod ovih objekata izmijenjen je smjer pružanja, pa umjesto ranijeg pravca sjever-jug, primijenjen je pravac istok-zapad.

Najvrjedniji je nalaz kupališta u Preradovićevoj br. 24.⁷ koje je djelomično sustavno iskopavano, a djelomice sondažno provjeravano (sonda 13/69 i sustavno istraživanje 1971. (sl. 3.). Analizom pojedinih dijelova konstatirane su tri građevne faze na tom prostoru. Prva i najstarija faza potvrđena je samo s urušenom građom, paljevinom i ranocarskim arheološkim priložima. Drugoj

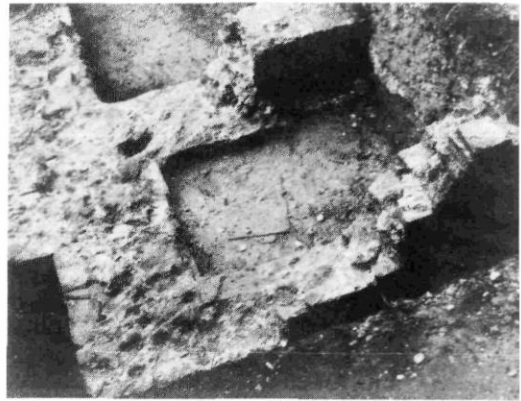

4 Srebrni novac carice Lucille (avers) u podu bazena rim. kupališta
4 Silver coin of Empress Lucilla (avers) in the bath-resort

fazi pripada izgradnja kupališta s kompozicijom od tri bazena. Ova faza je datirana novcem carice Lucille iz druge pol. 2. st. p. Kr., a taj je naden u pod srednjeg bazena (sl. 4.). Treću građevnu fazu predstavlja nova prostorna dispozicija u sjevernom dijelu kupališta, kad je uklonjen treći bazen, a umjesto njega dograđen trijem, opločen sa seskvipedalnom opekom. (sl. 5 i 6, te sl. 3.) Prema nalazima keramike u dograđenom trijemu ova adaptacija je provedena tijekom 4. st. p. Kr., odnosno u doba ranog kršćanstva.⁸

5 Bazeni rimskog kupališta nakon konzervacije
5 The pools of the bath resort after the conservation

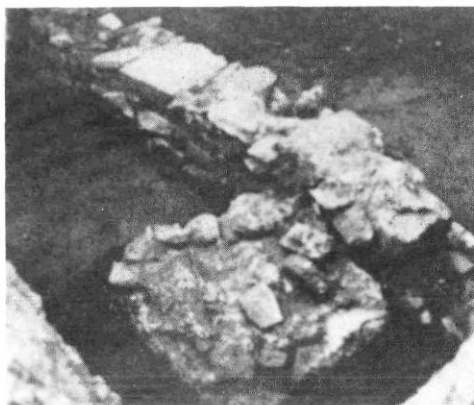

6 Ranokršćanska adaptacija trećeg bazena u trijem (vrt Somodži Z.)
6 Early Christian adaptation of the third pool in a porticus

U ovu srednjocarsku grupu arhitekture pripada i ostatak jednog monumentalnog objekta s masivnim pilastrom u sondi 3/68 (dvorište hotela Putnik), koji je vjerojatno pripadao Horreumu, tj. zgradi u kojoj se spremalo žito (sl. 7). U obližnjoj sondi 5/68 konstatiran je i kasnoantički stratum (sl. 8), spomenutog objekta, po čemu se vidi da je "Žitnica" bila dugo u primjeni.

Ovom horizontu pripadaju i neki stambeni objekti u blizini Bednje i u ul. A. Blažića s lijeve i desne strane, koji su dosta oštećeni, ali pokazuju kvalitetnu opremu, čvrste podove, tragove hipokausta i kanalizacije te zidnih slikarija (sonde 36/78 i 20/73) (sl. 9 i sl. 10). To su dijelovi stradalih insula.

Iz ovog razdoblja je i dio glavne prometnice praca sjever-jug (Cardo), koja je vidljiva samo kao bataljak u dvorištu Hotela Putnik. Ovdje je morao biti centar naselja, pa se prilikom budućih arheoloških istraživanja može očekivati nalaz rimskog Foruma Iovije, ukoliko već nije stradao prilikom ratnih razaranja ili tijekom višestoljetne obrade zemljišta.

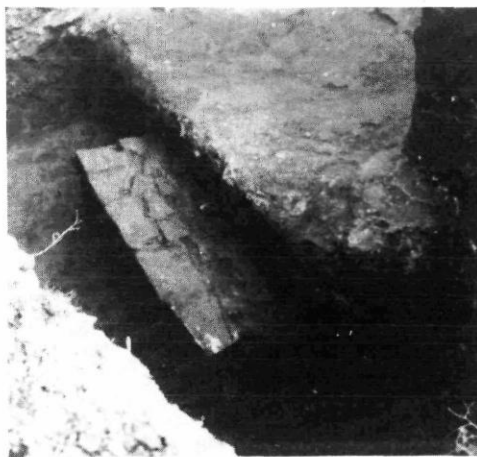

7 Masivni zid s pilastrom u sondi 3/68, vjerojatno od Žitnice (Dvorište Hotela Putnik)
7 Massive wall with pilaster in the sounding 3/68, (probably of Horreum)

8 Arhitektonski ostaci javnog objekta u sondi 5/68 (isto dvorište)
8 Architectural remains of a public building in the same yard

Kasnoantički kulturni horizont iz druge pol. 3. st. i 4. st. p. Kr. leži na dubini od 20 cm - 1,20 m., te pretežno sadrži manje stambene i privredne objekte ili kasnije građevne faze i adaptacije javnih objekata.

9-10 Ostaci stambenih objekata u sondama 20/73 i 36/78
9-10 Remains of dwelling houses in soundings 20/73 and 36/76

Ova arhitektura je skromnije građena i opremljena, a i slabije ušćuvana. Najviše se tragova nalazi u sondama Suburbiuma, izvan bedemskih zidova Iovije (u dvorištu Stare škole i u zapadno ležećim sondama: 21/75, 33/78, 35/78, 40/79, 44/79. (Sl. 11.).

11 Kasnoantički zid stambenog objekta u dvorištu "Stare škole"
11 Late antique wall of a dwelling house in the yard of "Old school"

Cjelokupna stratigrafija je pokazala da je antički Ludbreg bio gusto naseljen od 1. st. do kraja 4. st. p. Kr., te da je postojao kontinuitet do srednjeg vijeka i nadalje, sve do dana današnjeg (sl. 12).

Sva arhitektura zasad nađena u južnoj jezgri Ludbrega, koja je, kako smo već spomenuli, bila po svom tlocrtu nalik na rimski kastrum, veličine 170 m x 200 m, bila je pretežno građena od kamena, dok je opeka služila za poravnanje kamenih zidova, za konstrukciju podova, kanala i krovova. Veća primjena opeke javlja se tek u kasnoantičkom stratumu, i to kod objekata Suburbiuma.

Kamen koji se je upotrebljavao bio je domaći, žućkasto-bijeli Litavac, koji se je vadilo u kamenolomu "Kamenik" u blizini Ludbrega⁹. Ovaj kamen je sadržavao vapnenac i pješčenjak, a upotrebljavao se je i kod gradnje nekih objekata u Andautoniji i samom Zagrebu u rimsko doba.

Dok su ranocarski i srednjocarski objekti bili vrlo solidno građeni na redove ili od prstenastih blokova, s vezivnom žbukom vrlo guste fature i sitnog agregata, kasnocarska arhitektura pretežno je izvedena od lomljenog kamena izmiješanog s većim i manjim oblucima, a žbuka je bila grublja, s puno šljunčanog agregata.

12 Plan Ludbrega s unesenim sondama, rasporedom antičkih urbanih areala, te rekonstrukcijom bedema

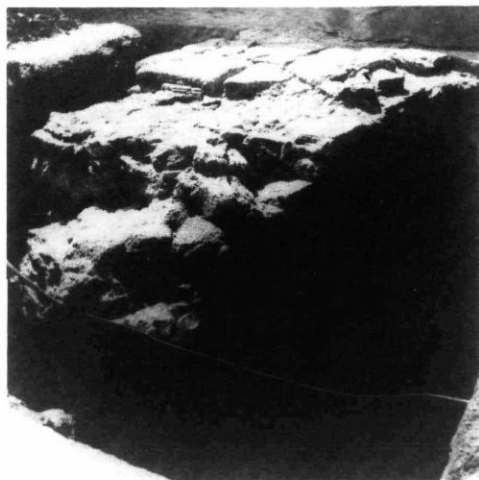
12 Plan of Ludbreg showing soundings, distribution of antique urban areas and rekonstruktion of the town-walls

Tijekom prohujalih stoljeća znatno su se mijenjali urbani sadržaji i prostorna dispozicija naselja, a time i povijesni, kulturološki, socijalni, ekonomski i drugi sadržaji i uvjeti života.

Sustavna istraživanja nadalje su pokazala da je antički Ludbreg već od kraja 1. st. p. Kr. bio opasan bedemima sa sve četiri strane, koji su se održali tijekom cijelog carstva¹⁰, bilo da su dograđivani, obnavljani, adaptirani ili korišteni kao bedemski materijal kod gradnje novih i oštećenih dijelova. Mjestimično su otkriveni tragovi dvostrukog bedema, osobito na zapadnom i sjevernom potezu (vidi sl. 12. s bedemskim sistemom).

Sjeverni bedem

Sjeverni bedem imao je dvije faze jer je nasjeo na ostatak bedema iz rano carskog vremena, koji je bio vrlo guste fature i kompaktnije građe (sonde 16/76 i 25/76, te dio zida u podrumu Hotela Putnik). Mlađa faza bedema iz kasnoantičkog doba, bolje je sačuvana i datirana kasnocarskim novcem.

13-14 Dio sjevernog bedema u sondama 16/76 i 25/76
13-14 Part of the northern Town-wall in sounding 16/76 and 25/76

Visina mu je 1,80 m, a širina 1,35 m. Moglo ga se je pratiti s prekidima od istočne cinkture Župne crkve, ispod istočne apside (sl. 13. i sl. 14), u podrumu Hotela Putnik, u Preradovićevoj 4. (obitelji Bobnarić) do najzapadnijeg dvorišta na Trgu žrtava Fašizma br 27. (obitelj Weinrebe): **Ovaj potez iznosi oko 131 m.**

Zapadni bedem

Tragovi zapadnog bedema otkriveni su na prostoru dvorišta u Kalničkoj ul. br. 7. (vlasništvo K. Kos). Pravac mu je sjever-jug, širina 1,10 m, a sačuvan je u visini od 1 m. Za njegovu gradnju korišten je dislocirani ranocarski bedemski materijal (sonda 4/68 i sl. 15). Osim toga, nađeni su ostaci dvojnog zapadnog bedema u kanalizacijskom vodu ispred voćarne u ul. A. Blažića, a zatim na križanju iste ulice i Kalničke (sonda 12/69) dio dislociranog ranocarskog bedema.

Pojava dvostrukog bedemskog zida, unutarnjeg i vanjskog, od velikog je značenja za bolje praćenje fortifikacijskog sistema u antičkom Ludbregu. Zapadni bedem u rekonstrukciji je imao dužinu od 120 m.

Južni bedem

Ovaj bedem je neobično masivno građen, vjerojatno stoga što se je nalazio u blizini rijeke Bednje, a opasivao je naselje s južne i jugoistočne strane. Otkriven je u sondama 6/68 i 8/68. Širina mu je 4,60 m a oslobođen je u dužini od

15 Dio zapadnog kasnocarskog bedema u sondi 4/68
15 Part of the late-Imperial town wall in sounding 4/68

11 m. Građen je od velikih komada lomljenog kamena, uvaljanog u obilnu masu bjelkaste vezivne žbuke s vrlo finim i gustim agregatom. Prema karakteru i popratnom materijalu, koji je naden uz njegove bokove, pripadao je ranocarskom razdoblju. Zbog svoje masivnosti korišten je i tijekom slijedećih stoljeća sve do u kasnocarsko doba. (sl. 16 i sl. 17.).

Istočni bedem

Ovaj se potez bedema mogao pratiti u Preradovićevoj ul. br. 12. i u A. Blažića 19., ali je djelomično istražen sondiranjem Ž. Tomičića 1966. god.⁷ Za vrijeme kampanje 1976. god. detaljnije je ispitan u sondi 31/76.

Rađen je od velikih komada lomljenog kamena i poloobrađenih kame-nova, a vezivna bjelkasta žbuka je fine i guste fature. Širok je 3,20 m, ali se zasad mogao otvoriti samo u dužini od 8 m. Ranocarskog je obilježja.

Bedemski sistem antičkog Ludbrega nije se mogao u potpunosti istražiti zbog specifične situacije s privatnim parcelama i podrumima, ali se je moglo utvrditi da je nastao koncem 1. st. p. Kr. i tokom 2. st. carstva, te da je funkcionirao uz obnove, dogradnje i adaptacije sve do kansnoantičkog razdoblja.

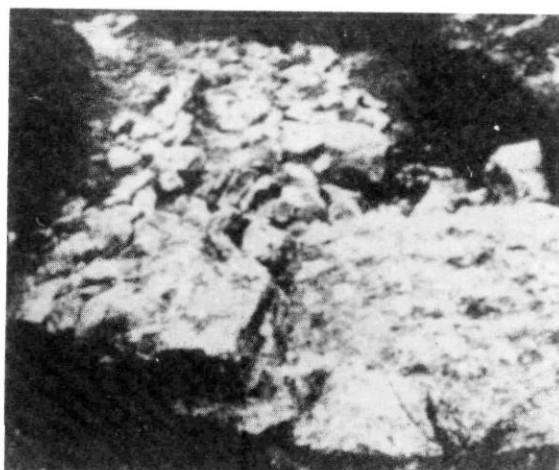
Da li je od samog početka funkcionirao kao dvostruki bedem, ne može se sa sigurnošću utvrditi, iako ima indicija za sjeverni i zapadni njegov potez. Isto se ne može pouzdano reći da je kasnoantički bedem sjeo na ranocarski kao što je slučaj u istočnoj cinkturi, ispod apside (sonda 16/73) i u Kalničkoj br. 7 (sonda 4/68). Stoga predstoji vrlo mnogo istraživačkog rada za buduće arheološke naraštaje antičara.

Zaključna razmatranja

Treba na kraju sažeti stručna i znanstvena saznanja o Ludbregu - antičkoj Ioviji (Botivo), koja su stečena tijekom gotovo desetgodišnjeg istraživanja Arheološkog muzeja u Zagrebu (ekipa antičara) kao i na temelju ranijih nalaza, većinom slučajnih, s užeg i šireg područja Ludbrega. Posebno treba istaći doprinos naše dugogodišnje suradnice, nastavnice, pokojne Marije Winter.

Rana urbanizacija antičkog Ludbrega bila je uvjetovana s nekoliko faktora: pogodnom konfiguracijom tla, blizinom rijeke Bednje i dravske magistrale, gustom mrežom starijih putova između Save i Drave, te prehistorijskom tradicijom. Najme, na zapadnom lesnom rubu Ludbrega, a ilirsko pleme Jasi podiglo je naselje kojeg su ostaci nađeni prilikom sustavnih sondiranja 1978. i 1979. god. u sondama 37 i 42.

Dolaskom Rimljana i organizacijom Ilirika i kasnije Panonije uočeni su vrlo povoljni prirodni uvjeti, pa se u blizini prehistorijskog naselja počela

16-17 Masivni ranocarski bedemski južni zid u sondama 6/68 i 8/68
16-17 Massive Early-Imperial south town-walk in soundings 6/68. 8/68

oblikovati antička naseobinska jezgra u meandru rijeke Bednje koju su štitili brežuljci kalničke i topličke gore.

Otkriveni grobovi s paljevinom iz 1. st. Rimskog carstva, iako nisu sustavno otvarani i ispitivani, upozorili su stručnjake da je jugozapadna granica antičkog Ludbrega bila na mjestu zvanom "Varoški vrti". Ako se uzmu u obzir nalazi grobova u Ul. Lole Ribara br. 23 i 21, te u A. Blažića bb. koji predstavljaju sjevernu granicu naselja, onda je areal antičkog Ludbrega iznosio oko 1.400 x 1.800 m.

Čini se da je najveći zamah gradnje u južnoj jezgri antičkog Ludbrega započeo u drugoj fazi urbanizacije rimske, tj. u doba careva Trajana i Hadrijana¹¹, odnosno krajem prvog i prvom polovicom drugog stoljeća p. Kr. Tada je naselje zbog svojeg strateški važnog položaja i prirodne otvorenosti bilo opasano sa sve četiri strane bedema. Osobito su s južne strane prema Bednji bedemski zidovi bili vrlo široki i masivni (vidi sl. 16 i 17). U kasnijim stoljećima carstva počelo je širenje antičkog Ludbrega prema sjeveru, izvan bedema, gdje je nastalo podgrađe, odnosno Suburbium u 4. st. (nalazi zidova, kasnoantičkog novca, keramike i dr.).

Međutim, prema nekim slojevima u sondama, u kojima je nađen vrlo bogat arheološki materijal¹² (keramika, staklo, brončani ukrasni predmeti, željezni i brončani utilitarni predmeti, koštani rekviziti i dr.) može se zaključiti da je antički Ludbreg razvio jače trgovačke i obrtničke veze ne samo s obližnjim naseljima i centrima u Panoniji nego i sa udaljenijim provincijama Rimskog carstva: s Italijom, Galijom, Germanijom, sjevernom Afrikom, bliskim Istokom i dr.¹³ Ovim importom je znatno unaprijeđen i domaći obrt.¹⁴

Međutim, ovaj ranocarski procvat bio je neko vrijeme zaustavljen posljedicama Markomanskih ratova u drugoj pol. 2. st. p. Kr. koje su vidljive i u slojevima srednjocarskog horizonta u mnogim sondama u vidu paljevine i devastacije. Stoga je horizont 3. st. dosta tanak (120-160 m) i relativno skromnog sadržaja. Ipak, neki nalazi pokazuju da je antički Ludbreg i u to vrijeme bio od većeg značenja. To nam osobito potvrđuje nalaz iz prošlog stoljeća (1859. god.) jedne brončane stilizirane noge konjaničke statue, natprirodne veličine¹⁵, u blizini mosta na Bednji (prilikom gradnje kuće obitelji Kancijan). Ova noga je rađena u stilu Severova doba, tj. u prvoj pol. 3. st. p. Kr.

U doba cara Konstantina i njegovih nasljednika nastavlja se izgradnja, ali je arhitektura promijenila koncepciju prostora i orijentacije, tako da dominira smjer istok-zapad. Tada su otkriveni i prvi nalazi ranokršćanskog obilježja¹⁶, što se može pratiti kao posljednja faza na rimskom kupalištu u vrtu Somodži u Preradovićevoj 24.

Najme, terme su u to vrijeme bile adaptirane za potrebe kršćanskog kulta. Ova nova situacija može se dovesti u vezu s povijesnim podatkom, da je poglavar sjevernoitalke crkve Ambrozij, poslao biskupa Amantiusa u Ioviju na Dravi, što Ludbregu daje posebnu važnost kao sjedištu biskupije.

18 Brončana noga konjaničke rimske statue, nađena u blizini mosta na Bednji (Kancijan) 1859. god.
18 The bonze foot of equestrian statue found in 1859., near the bridge (Kancijan)

U to vrijeme i bedemi su bili podizani i učvršćivani, što pokazuju nalazi najmlađeg bedema iz 4. st. u sondama sjevernog i zapadnog dijela Ludbrega (sonde 4/68, 12/69, 16/73, 25/75 i 27/76.).

Početkom ili tokom 5 st. p. Kr. stradao je antički Ludbreg u vihoru Seobe naroda i prestao je funkcionirati. U najzapadnijem njegovom dijelu, u blizini javnog kupališta, adaptiranog za potrebe kršćanskog obreda, otkrivene su u dvorištu Milicijske stanice dva groba (sonda 31/76 i 32/76) od kojih je jedan imao prilog 5 st. Ovaj nalaz pokazuje da je ovaj dio naselja tada već bio u ruševinama ili poništen, jer je prostor iskorišten za sahranu pokojnika. (sl. 19).

Na kraju se treba zapitati da li je antički Ludbreg imao vojni karakter, a tek kasnije civilni?

Prema dosadašnjim nalazima izgleda da je bio prije svega civilno naselje, koje je zbog izloženosti na riječnom prijelazu bilo zaštićeno bedemima. Zasad nije nađen arheološki materijal koji bi ukazivao na isključivo vojni karakter grada: opeke s vojnim pečatima, oružje, rana sigilata s kojom su se opskrbljivale vojne jedinice i postaje, nedostatak većeg broja spomenika s natpisima vojnog karaktera i sl.

19 Grob Seobe naroda s prilogom 5 st. u dvorištu Milicije, sonda 30/76
19 Grave from the age of the Great Migration in the yard of Police station
(sounding 30/76).

Međutim, nađen je, prema navodu hrvatskog književnika A. Niemčića, god. 1859. kameni spomenik centuriona Valerianusa na kojem se javlja ime "IOVIA", a u rijeci Bednji spomenik posvećen SILVANU na kojem je napis IOVIA (nalazi se u zbirci Gradskog muzeja u Varaždinu)¹⁷. Oba su nalađena prilikom gradnje kuće Ludbrežanina Kancijana kod bednjanskog mosta.

Dosadašnja istraživanja u Ludbregu, antičkoj Ioviji (Botivo), zasad su osvijetlila samo neke elemente ovog značajnog naselja i dala fragmentarnu sliku njegova razvoja. Za nadati se je da će budući arheološki stručnjaci nastaviti s istraživanjima i popuniti sve praznine, koje su nastale zbog specifične situacije na terenu, i tome će još bolje prezentirati i kompletirati dosadašnje rezultate terenskog i znanstvenog rada.

SAŽETAK

Antičko naselje u današnjem Ludbregu poznato iz antičkih itinerara kao postaja Iovia-Botivo, na putu od Poeto via do Murse, posljednja desetljeća potvrđeno je kao značajni arheološki lokalitet Gornje Panonije.

Raniji slučajni nalazi arheološkog materijala, osobito iz XIX st. koji su otkriveni u vrtovima, voćnjacima, podrumima, dvorištima, poljima i dr. pripa-

daju pretežno rimskom razdoblju, ali točna lokacija i karakter antičkog naselja nije bila poznata. Međutim, promatranje cijelog područja Ludbrega pokazalo je, da u južnom dijelu Ludbrega postoji nukleus pačetvorinastog rastera, koji podsjeća na rimski logor ili grad.

Za vrijeme sutavnih istraživanja i iskopavanja koji su se provodili tijekom deset godina (1968-1979) od strane ekipe antičara Arheološkog muzeja u Zagrebu, otkriveno je da je Iovia bila gusto naseljena i utvrđena sa svih strana bedemima. Njezin razvoj trajao je od I. st. do prve polovine V. st. Raspored istraživačkih sondi planiran je na 45 mjesta. Stratigrafska situacija bila je slijedeća: Ranocarski stratrum (I. st.-sredina II. st.) je ležao na dubini od 1.60-2.40 m. Srednjecarski stratum (druga polovina II. st.-III. st.) ležao je na dubini od 1.20-1,60 m), a kasnocarski na dubini od 0,40-1,20 m).

Analiza dispozicija urbanih areala pokazala je, da su oficijelne građevine bile u srednjem dijelu naselja, bliže sjevernom zidu ili bedemu; Stambeni objekti (ostatci insula), ležali su sa obje strane ul. A. Blažića, te prema južnom i jugozapadnom bedemu, dok u kasnocarskom razdoblju grad se je širio izvan sjevernog zida grada u tzv. suburbium (podgrađe).

Među ostacima javne arhitekture ističu se: Dio ranocarskog bazena (sonda 2/68), masivni zid sa pilastrom jednog velikog objekta (sonda 3/68 i 5/68), koji je imao dvije faze gradnje (vjerovatno Horreum). Termalni kompleks koji je prvotno imao tri bazena, a u kasno antičko doba bio je adaptiran u ranokršćanski objekt (Preradovićeveva 24).

Među nekoliko sondi otkriveni su ostaci fortifikacijskog sustava Iovije i to od ranocarskih, srednjecarskih do kasnocarskih bedema. U idealnoj rekonstrukciji bedemi su zatvarali prostor od 170 x 200 m. Na sjevernom i istočnom bedemu zasad je otkriven trag od dva poteza (unutarnjeg i vanjskog).

Velika količina arheološkog materijala, a osobito keramike, daje nam ne samo preciznije podatke za datiranje naselja i pojedinih objekata, nego i uvid u povijesni i kulturni život i razvoj, ekonomski standard, trgovačke veze sa drugim dijelovima Panonije kao i sa bližim i daljim provincijama Rimskog carstva (Italia, Galia, Germania, Noricum, Sjeverna Afrika i dr.).

U završnim razmatranjima sintetizirani su rezultati istraživanja i prikazan razvoj Ludbrega kroz nekoliko stoljeća rimske vladavine u Jugozapadnoj Panoniji.

Čini se da je rimska Iovia bila prije svega civilno, urbanizirano naselje, učvršćeno gradskim bedemima, zbog svog istaknutog položaja na Dravskoj magistrali i u blizini dravskog Limesa. Otkriće dva rimska spomenika u Ludbregu posebnog su značenja, jer je na oba sačuvano, antičko ime Ludbrega "IOVIA".

SUMMARY

The antique settlement Ludbreg of today, known from the antique itineraries as a station Iovia-Botivo, on the route from Poetovio to Mursa, has recently been recognised as an important archaeological site of the Pannonia Superior.

Earlier, occasional finds of the archaeological material, especially in the 19th century, in the gardens, orchards, cellars, yards and fields, mostly belonged to the Roman period, but the exact location and character of the antique settlement was unknown.

The observations of this area have shown the existence of a rectangular street network in the southern nucleus of Ludbreg, which was probably the remnescent of a Roman camp or city. Therefore that part of Ludbreg was selected in planning the future excavations and research. This area is bounded by the church and the parish hall, the southern part of the Square of the Victim of Fascism, Preradović street, the bend of the river Bednja to the bridge, A. Blažić street, Kalnik street and VI. Nazor street, up to the parish hall.

Systematical excavations and research which were carried out at Ludbreg, betfrom 1968-1979 by the experts of the Antique Department of the Archaeological Museum in Zagreb, discovered that the antique settlement Iovia-Botivo was very densely inhabited and fortified with walls on four sides. Its development lasted from the 1st C to the end of the 4th C.

The distribution of research soundings was planne on 45 places.

The stratigraphic situation was the following:

The Early Imperial Stratum (1st to mid 2nd century) lied at a depth of 1,60 m to 2,40 m; the Middle Imperial Stratum (sec. half of 2nd century to 3rd century at a depth of 1,20-1,60 m and the Late Imperial Stratum 0,40-1,20 m.

Analysing the disposition of urban areas, one could conclude, that official buildings were concentrated in the centre and near the nothern town-wall, the residential architecture (remaines of insulae) were on both sides of the A. Blažić street and towards the southern and south-western town-wall, while in the last two centuries (Late-Imperial Period) than Roman Town spreaded northwards outside the nothern town-wall, where a suburb was raised with modest residential and business structures. Near the late Roman suburb were found the remains of the Mediaeval fortification, and on the nort-western slopes were situated the remaines of prehistoric (Halstadt) dwellings.

Among the most outstanding remains of the official architecture are: Early-Imperial pool in sounding 2/68 (Preradović street 4), Massive wall with pilaster of one big building which had two building phases perhaps of Horreum (in sounding 3/68 and 5/68), Termal complex with three pools of which one was adapted in porticus in the early Christian period (garden of Z. Somodži/Preradović street 24).

In several soundings fragments of the Roman fortification system of Iovia, which was built at the end of the 1st C. and in the 2nd C. and lasted till the end of the Roman Empire were found. During that time it was partly rebuilt, renovated and adapted. It seems that the area bounded with there were town-walls was about 170m x 200m, and that in some places there were two stretches of town-walls (on the northern and the east side).

Large amount of the archaeological material, especially pottery, give us more precise data of the chronology of architecture and fortification system, as well as the cultural development, economic standard and commercial links, not only with other parts of Pannonia, but also with further provinces of the Roman Empire (Italy, Galia, Germany, Noricum, North Africa etc.).

As a conclusion, the author synthesises the results of the research, and tries to present the development of Iovia-Botivo from the 1st century until the destruction during the time of the Barbarian invasion (in the 5th C.).

It seems that the Roman Ludbreg was primarily civilian, urbanised settlement which was fortified with town-walls because of its exposed position on the main Drava road, near Drava Limes.

The discovery of two monuments in Ludbreg in the 19th C, was very important, because of the inscriptions, in which the antique name of Ludbreg -IOVIA- was preserved.

BILJEŠKE

1. It. Ant. 129,5 (Iovia); It. Hier. 561,3 (Civitas Iovia); Tab. Peut. (Botivo); Geogr. Rav. 215,17 (Botivo); A. Graf, *Ubersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Diss. Pann., I, 5, 1936, *Karta Pannonia Romana*, p. 63.
2. Članovi arheološke ekipe iz Zagreba: M. Gorenc i B. Vikić kao rukovoditelj istraživanja, V. Damevski, arheolog suradnik, vanjski suradnik nastavnica pok. Marija Winter, Ž. Tomičić, te za arhitektonski-tehničku dokumentaciju i fotodokumentaciju: Aleksandra Faber, Ivan Šarić i Branka Vikić, a za fotodokumentaciju A. Faber i M. Gorenc.
3. Godišnji izvještaji o sondiranjima i iskopavanjima u Ludbregu tiskani su u Arheološkim pregledima: br. 10/1968, br. 11 (1969), br. 13 (1971), br. 15 (1973), br. 17 (1978), br. 18 (1:76), br. 20 (1978) i br. 21 (1979). Autori članka su M. Gorenc i B. Vikić, zajedno ili svaki posebno.
4. Tragovi iz starijeg Željeznog doba otkriveni su u sondama: 37/78 i 42/79, a iz Srednjeg vijeka u cinkтури Župne crkve, u sondama 17/73 i 20/73, te u Suburbijuma, izvan sjevernog bedema, na prostoru "Stare škole".
5. Velik broj podataka dala je arheološkoj ekipi suradnica M. Winter, nastavnica, a velik broj podataka o slučajnim starijim nalazima, od sredine 19 st. naovamo, pružio je M. Fulir, svojim radom: *Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i međimurskom području od 1960.-1967.*, Karta 2 1-14., Rasprave SAZU VI, Ljubljana 1969.; Ž. Tomičić, rekognoscirao je na području Ludbrega i izvršio kraće sondiranje, objelodanjeno u Arheološkom pregledu br. 8 (1966), Beograd.
6. B. Vikić-Belančić., *Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968-1979. god.*, Vjesnik AMZ, 3. ser, Vol. XVII, 1983.-1984., Zagreb, 1984, p. 119-166. sl. 12, Tab. 12.
7. O. c. 132-134.

8. B. Vikić-Belančić: Elementi ranog kršćanstva u Sjevernoj Hrvatskoj, *Arheološki Vestnik XXIX*, Ljubljana 1978., p. 591-592.
9. Analiza kamena, osobito iz rimskog kupališta, izvršena je od strane dipl. ing. Ivana Eleršeka, geologa, koji je izradio Geološku kartu Ludbreškog kotara.
10. B. Vikić-Belančić: Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968.-1979. god. *Vjesnik AMZ*, š ser. vol. XVII, 1983.-84, Zagreb, 1984. Vidi poglavlje o bedemima, str. 154.-156.
11. Ibid, Vidi poglavlje O popratnom arheološkom materijalu, p. 157.-158. i bilješke 17-24.
12. Prva faza rimske urbanizacije započela je, u širim razmjerima, već u Flavijevo doba.
13. Posebno se ističu nalazi ranocarske sigilate iz italskih i galskih radionica, rimsko staklo, a napose metalni ukrasni predmeti iz čuvenih aleksandrijskih manufaktura, koji su bili uvažani u Italiju i ostale provincije Rimskog carstva. Među njima se posebno ističu dekorativni elementi rimskih kola iz Poljanca kod Ludbrega, koja je objelodanio M. Šeper u radu: *Rimska kola iz Poljanca kod Ludbrega*, *Arheološki radovi i rasprave* 2, 1962.
14. Tradicija obrade metala u Panoniji potječe još iz prehistorijskih vremena, a potvrđena je i u Ludbreškom kraju. Vidi: M. Šimek, *Nalaz metalurške radionice*, *Podravski zbornik* 9, p. 106.-120. i *Prehistorijsko naselje u Sv. Petru Ludbreškom (rezultati istraživanja u 1977. god., Katalog izložbe)*.
15. J. Brunšmid, *Antikni bronzani predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu*, VAD, XIII, 1913., Zagreb, 1914., br. 226.
16. Najbliža analogija nalazi se u rimskom kupalištu u Varaždinskim Toplicama, gdje je u kasnoantičko doba (4 st.) došlo do adaptacije kupališta u sakralni objekt. Tada je dograđen s južne strane kupališne bazilike *kathecumeneum*, koji je kao i strop bazilike oslikan freskama ranokršćanskog obilježja. B. Vikić-M. Gorenc, *Završna istraživanja kupališnog kompleksa u Varaždinskim Toplicama*. *Vjesnik AMZ*, 3 ser. Vol. IV, 1970., p.
17. A. Niemčić je natpis pročitao ovako: *Valerianus centurio legiae hic loco IOVIA dicto*. Ovaj natpis spominje i župnik Bočakaj.

Primljeno: 1997-1-22